

La crisi econòmica mundial i la migració: una interrupció temporal o un canvi estructural?

STEPHEN CASTLES
SIMONA VEZZOLI

Aquest article se centra en les conseqüències de la crisi en els moviments migratoris internacionals. Els mitjans de comunicació han dedicat molta atenció als efectes visibles del que s'anomena la nova migració, als llocs de treball per a immigrants, als fluxos de remeses (els diners que els immigrants envien a casa seva) i a les actituds de les poblacions del país d'acollida.

Però aquests factors només són efectes a curt termini i, fins ara, gran part de l'evidència és incompleta o anecdòtica. Quins seran els possibles efectes a llarg termini per als fluxos migratoris, els immigrants i les comunitats d'origen i d'acollida? Fins a cert punt, només podem especular sobre aquestes qüestions, però podem extreure conclusions molt valuoses estudiant les experiències de les crisis econòmiques del passat. La qüestió fonamental és determinar si la situació actual és una simple interrupció dels patrons de creixement global o si, en canvi, indica l'aproximació de canvis estructurals a gran escala.¹

Efectes immediats

El que va començar com una crisi creditícia a conseqüència dels préstecs descontrolats i els preus inflats del mercat de l'habitatge dels EUA s'ha convertit ràpidament en una crisi econòmica general que afecta tot el món –incloses les noves economies industrials que en moltes previsions es consideraven aïllades dels problemes de l'Amèrica del Nord i l'Europa Occidental–. La crisi ha deixat palesa la interdependència de l'economia globalitzada, sobretot en el cas dels mercats laborals internacionals emergents per a mà d'obra amb qualsevol tipus de formació.

La crisi ha deixat palesa la interdependència de l'economia globalitzada, sobretot en el cas dels mercats laborals internacionals emergents per a mà d'obra amb qualsevol tipus de formació.

La recessió ha influït considerablement en la contractació de treballadors immigrants i, al mateix temps, els estats han reafirmat el control de les fronteres, que durant molt de temps s'havia considerat el darrer vestigi de la sobirania en un món dominat per mercats transfronterers i companyies multinacionals. Els governs poden recórrer a aquestes polítiques per a convèncer els seus votants que fan alguna cosa per a alleujar la crisi.

Alguns dels efectes a curt termini de la crisi que s'han esmentat en els mitjans de comunicació són:

- ▶ Retorn d'alguns treballadors immigrants al seu país d'origen com a reacció a la desocupació o a la disminució dels ingressos.
- ▶ Reducció dels nivells de migració dels països d'origen als països de destí.
- ▶ Intents dels governs de convèncer o forçar els treballadors immigrants que es troben a l'atur d'abandonar el país.
- ▶ Descensos importants de la immigració il·legal, que depèn especialment de la disponibilitat de llocs de treball.
- ▶ Reducció de les remeses que els immigrants envien al seu país d'origen, que podria causar dificultats a les comunitats que en depenen.
- ▶ Augment de l'hostilitat envers els immigrants entre les poblacions majoritàries.

Un dels problemes més urgents és l'augment de l'atur, que afecta particularment els sectors de la construcció, la producció i els serveis, tots els quals amb un percentatge significatiu de treballadors immigrants.

Un dels problemes més urgents és l'augment de l'atur, que afecta particularment els sectors de la construcció, la producció i els serveis, tots els quals amb un percentatge significatiu de treballadors immigrants. Als EUA, la taxa d'atur a la construcció va créixer d'un 9,4 % a un 15,3 % durant l'any 2008. A Espanya, l'atur va augmentar un 8 % l'any 2007 i ha arribat fins a gairebé un 14 % al principi del 2009, tot i que la xifra supera el 20 % en el cas dels immigrants de països de fora de la Unió Europea. Els Emirats Àrabs Units preveuen acomiadar fins a un 4 % de la mà d'obra del sector de la construcció l'any 2009, inclosos els treballadors altament qualificats, com

els gerents i els analistes. A la Xina, s'estima que uns 10 milions de treballadors –en molts casos, immigrants del camp a la ciutat– han perdut el seu lloc de treball en la indústria manufacturera. En el sector dels serveis financers i dels serveis relacionats amb els viatges, alguns immigrants altament qualificats tenen dificultats per a conservar la seva feina i han optat per tornar als seus països d'origen, mentre que d'altres consideren que s'han de quedar per a enviar remeses a les seves famílies. Els restaurants i els hotels també pateixen reduccions de personal, tot i que l'efecte podria ser menys visible que a la resta de sectors, ja que el termini dels contractes de treball de la restauració acostuma a ser més curt.

L'augment de l'atur i dels acomiadaments genera un cert ressentiment entre alguns treballadors nadius, que acusen els immigrants de prendre'ls la feina.

L'augment de l'atur i dels acomiadaments genera un cert ressentiment entre alguns treballadors nadius, que acusen els immigrants de prendre'ls la feina. La naturalesa políticament explosiva d'aquest problema va quedar palesa en una vaga no oficial de treballadors de la construcció que va tenir lloc a les instal·lacions de la refineria de petroli de Lindsey, a Lincolnshire, Anglaterra, entre el gener i el febrer del 2009. Els treballadors van formar un piquet a les instal·lacions per a protestar per la concessió d'un contracte de construcció a una empresa italiana que va portar els seus propis treballadors d'Itàlia i Portugal per a encarregar-se de la construcció. El tercer dia de vaga, treballadors de diverses obres d'Anglaterra i Escòcia s'havien afegit a la protesta i sol·licitaven un tractament preferencial per als treballadors britànics, fent-se ressò d'una declaració del primer ministre Gordon Brown, que havia promès «les feines de la Gran Bretanya per als treballadors britànics». Segons la legislació comunitària, les empreses i els treballadors de qualsevol estat membre tenen dret a competir pels llocs de treball. Malgrat que els sindicats i el Govern Laborista es van negar a donar suport a la vaga, van

sentir la amenaça que representava aquesta mobilització i van contribuir a anul·lar un compromís implícit per a garantir més llocs de treball per als britànics en projectes de gran magnitud.

Respostes polítiques

El cas de Lincolnshire reuneix elements de proteccionisme i xenofòbia que podrien augmentar a mesura que la crisi vagi afectant més segments de la població local. És fonamental disposar de programes socials i educatius governamentals per a evitar que els immigrants es converteixin en els bocs expiatoris de la crisi i per a aturar els conflictes i la violència potencials. En temps de crisi, la població immigrant necessita protecció contra l'expulsió i els immigrants sense documents es troben en una situació especialment vulnerable. Els governs haurien de garantir l'accés als serveis i a les prestacions socials per a tots els treballadors i oferir programes de formació professional tant per als treballadors immigrants com per als nadius.

Tanmateix, els governs de molts països de destí opten justament pel contrari: utilitzen les polítiques antiimmigració per a desviar la ira popular causada per l'atur i el descens dels ingressos. Durant la **Gran Depressió** i la **Crisi del Petroli del 1973**, els governs dels EUA i dels països europeus van fer servir els immigrants com a vàlvules de seguretat per a reduir l'atur i alliberar llocs de treball per als seus ciutadans. Avui dia, molts governs presenten programes de retorn a curt termini per a restringir les entrades i persuadir, o fins i tot forçar, els immigrants a tornar al seu país d'origen.

Molts governs presenten programes de retorn a curt termini per a restringir les entrades i persuadir els immigrants a tornar al seu país d'origen.

Incapaç d'evitar la mobilitat entre els països de la Unió Europea (UE), el Govern britànic ha restringit els criteris d'entrada del seu sistema de punts

per reduir el nombre d'immigrants de fora de la UE, però, sobretot, per convèncer l'opinió pública que està actuant per protegir els treballadors britànics. El Govern espanyol ha ofert incentius econòmics als immigrants perquè tornin al seu país d'origen, tot i que aquest programa no ha assolit la participació esperada entre la comunitat d'immigrants, atès que els qui accepten de marxar han de lliurar els permisos de treball i de residència a les autoritats i temen no poder tornar més endavant, quan l'economia es recuperi.

Però el retorn forçat i el descens de la contractació no són fenòmens exclusivament europeus. Amb l'inici de la crisi, Taiwan va repatriar 2.000 treballadors filipins. El Ministeri de Treball de Corea del Sud va decidir reduir el nombre de permisos de treball a 34.000 per a tot l'any 2009, l'equivalent a una quarta part del nombre de permisos emesos l'any anterior. El mes de gener del 2009, el Govern tailandès va anunciar que no renovaria els permisos dels immigrants per al 2009, amb l'esperança que tornarien al seu país d'origen i deixarien lliures llocs de treball per als tailandesos. El Govern malai va suspendre les entrades de treballadors immigrants i va ordenar als empresaris que acomiadessin els treballadors immigrants en primer lloc, per tal que tornessin al seu país d'origen.

Però la història ha demostrat que aquest mètode té les seves limitacions: després de la Crisi del Petroli del 1973, els governs europeus es van adonar que els treballadors locals no acceptarien les feines dels immigrants, malgrat que l'alternativa fos l'atur. Les economies eren estructuralment dependents dels treballadors immigrants. De la mateixa manera, durant la crisi econòmica asiàtica de 1997-99, alguns governs van aplicar polítiques per a afavorir la mà d'obra nacional i van intentar expulsar els immigrants, especialment els treballadors sense papers. Tanmateix, els empresaris (per exemple del sector de les plantacions malaies o de la indústria pesquera tailandesa) van descobrir ràpidament que molts treballadors nadius no estaven disposats a acceptar aquells llocs de treball, fins i tot en una situació de recessió. Aquests empresaris van demanar –i van aconseguir– que les polítiques d'expulsió del país se suspenguessin.

Un dels resultats de les polítiques econòmiques neoliberals dels darrers trenta anys ha estat l'aparició de llocs de treball no desitjat i de mercats laborals informals que requereixen mà d'obra barata i poc formada, principalment treballadors immigrants.

Els governs dels països de destí semblen disposats a continuar aplicant polítiques de retorn i d'expulsió, a més de reforçar les restriccions d'entrada. Tot i la popularitat política d'aquestes estratègies, aquestes són dubtoses des del punt de vista de la lògica econòmica i la sostenibilitat. Un dels resultats de les polítiques econòmiques neoliberals dels darrers trenta anys ha estat l'augment de la desigualtat, fins i tot als països més rics, i l'aparició de llocs de treball no desitjat i de mercats laborals informals que requereixen mà d'obra barata i poc formada, principalment treballadors immigrants. És molt possible que aquesta necessitat continuï malgrat la crisi, com va succeir després del 1973.

D'altra banda, també és possible que la crisi econòmica actual sigui tan profunda i tan global que segueixi uns patrons diferents dels de les crisis anteriors. Diversos indicadors suggereixen que la disminució de les oportunitats laborals a escala mundial comporta una reducció de la immigració il·legal. Per exemple, la immigració il·legal mexicana als Estats Units ha disminuït com a conseqüència del fort descens de la construcció residencial. A més, hi ha proves que demostren que la immigració il·legal a la Unió Europea i el flux de migració interna entre els països de la Unió són moviments cíclics, fins i tot sense les intervencions dels governs.

Dilemes dels immigrants

Les polítiques governamentals d'immigració solen fracassar perquè no tenen en compte els factors socials i perquè s'obliden que els immigrants no són només actors econòmics amb

motivacions per a maximitzar els ingressos. Els immigrants no tornaran necessàriament al seu país d'origen en cas de recessió econòmica. Si han residit al país de destí durant molt de temps i hi tenen vincles familiars, han invertit en educació i en habitatge i es poden beneficiar de les prestacions socials, preferiran suportar la crisi en lloc d'arriscar-se a tornar al seu país.

Els immigrants, si han residit al país de destí durant molt de temps i hi tenen vincles familiars, han invertit en educació i en habitatge i es poden beneficiar de les prestacions socials, segurament preferiran suportar la crisi en lloc d'arriscar-se a tornar al seu país.

D'altra banda, és possible que, fins i tot per als immigrants sense papers, més vulnerables, abandonar el país de destí no sigui una solució viable tenint en compte l'augment de la seguretat i la vigilància frontereres, que més endavant no els permetria tornar al país de destí. La construcció d'un mur al llarg de la frontera entre Mèxic i els EUA, en lloc d'aturar la immigració il·legal, ha convertit la immigració temporal per motius de feina en assentaments permanents.

Per als immigrants i les famílies que han de reunir els diners suficients per a pagar les elevades quantitats que exigeixen els traficants de persones o els agents laborals és extremament difícil tornar a casa durant la crisi. És possible que tota la família estigui endeutada, i és indispensable retornar els diners. Per tant, els immigrants prefereixen cercar una feina addicional –encara que se'ls exploti– abans que tornar al seu país.

També cal ser conscients que molts immigrants arriben al país de destí per mitjà de la reunificació familiar. De fet, en molts països aquesta categoria d'immigració és la més nombrosa. Aquestes entrades no se solen veure afectades per la crisi: els immigrants que han superat el llarg procés de sol·licitud de visat no renunciaran a l'oportunitat

d'emigrar del seu país, encara que el visat arribi en un període de crisi.

Per a molts immigrants, la possibilitat d'enviar remeses a les seves famílies és fonamental. Després del creixement significatiu experimentat durant els darrers anys, el Banc Mundial preveu que les remeses s'estanquin o fins i tot disminueixin fins a un 6 % l'any 2009. Aquest canvi podria causar dificultats a les comunitats d'origen. Tot i així, fins i tot en aquest aspecte els immigrants no sempre segueixen les expectatives del racionalisme econòmic: les comunitats sud-coreanes a l'estranger han augmentat les transferències i les inversions a l'economia coreana gràcies a la campanya «compra coreà». Aquest comportament també es va observar durant la crisi econòmica asiàtica del 1997-99, durant la qual les comunitats coreanes fora del país van mobilitzar el seu capital, van adquirir productes coreans i van dipositar el seu capital en bancs coreans.

Aquests exemples demostren la capacitat dels immigrants de mobilitzar-se per a donar suport al seu país. De la mateixa manera, molts immigrants se senten emocionalment responsables de les necessitats de les seves famílies, i són capaços de recórrer molts quilòmetres per a continuar enviant diners a casa. Per aquest motiu, el Banc Mundial preveu que molts immigrants no tornaran a casa encara que la situació continuï empitjorant.

Refugiats i asil

Els efectes de la crisi en la immigració forçada poden diferir dels efectes en la immigració voluntària. El règim de protecció internacional creat per la convenció de Ginebra sobre els Refugiats de l'any 1951 té com a objectiu alliberar els refugiats de les lleis del mercat en les quals es basa la immigració laboral. Per tant, el més probable és que els fluxos de refugiats no disminueixin amb els canvis econòmics. Tanmateix, la crisi econòmica pot afectar els refugiats si els estats que els reben empren mesures legals i polítiques restrictives. De fet, des dels anys noranta les normes

d'entrada cada cop més estrictes han dificultat enormement l'accés dels sol·licitants d'asil als països desenvolupats. Els «fluxos mixtos» d'immigrants econòmics i refugiats, que sovint són difícils de distingir, han rebut un atac comú, atès que els seus motius per a abandonar el país d'origen estan relacionats simultàniament amb el conflicte i la persecució, i la manca de desenvolupament i la marginació econòmica. El més possible és que l'augment de la restricció continuï sent la tendència dominant.

Molts experts creuen que els països d'origen de refugiats i immigrants no es deslliuraran de la crisi econòmica a causa de la reducció de les exportacions.

Al mateix temps, també es preveu que augmenti sensiblement el nombre de persones que necessiten protecció. La crisi econòmica pot implicar un declivi de la inversió estrangera i unes reduccions rellevants de les ajudes al desenvolupament. Al seu torn, aquests factors podrien crear unes condicions francament favorables per a l'augment dels conflictes a les regions amb democràcies dèbils i elevats nivells de pobresa. Els segments més vulnerables de les poblacions patiran les conseqüències de la manca de suport dels programes de consolidació de la pau i de reconstrucció postconflicte, la qual cosa encara accentuarà més la seva vulnerabilitat.

Molts experts creuen que els països d'origen de refugiats i immigrants no es deslliuraran de la crisi econòmica i que l'impacte d'aquesta crisi pot ser molt greu i comportar un empobriment generalitzat als països més vulnerables. Amèrica del Sud, el sud de l'Àsia i la Xina ja han experimentat un augment del nombre d'aturats a causa de la reducció de les exportacions. Aquesta situació podria desencadenar tensions polítiques i socials en molts països en desenvolupament, atès que, mentre els segments marginals de la població intenten assegurar-se els mitjans per a sobreviure, les elits lluiten per continuar mantenint el seu domini. El resultat podria ser un augment

dels conflictes i del nombre de persones desplaçades forçosament. Tot i així, els efectes d'aquests desplaçaments seran molt més rellevants per als països vulnerables i les regions que els envolten que no pas per als països del nord.

Lliçons històriques

Encara és massa d'hora per a predir els efectes a llarg termini que la crisi actual tindrà per a la immigració. Malgrat això, estudiar la història pot ser molt útil per a entendre millor els impactes potencials d'aquesta conjuntura econòmica. La crisi econòmica mundial dels anys trenta del segle passat va provocar una davallada massiva de la migració laboral a escala internacional, a més del retorn –a vegades obligatori– de molts immigrants de països com els EUA i França. Tanmateix, una part d'aquest descens de la migració fou el resultat de les polítiques de restricció que es van introduir durant i després de la Primera Guerra Mundial. Als EUA, per exemple, el «moviment nativista» va lluitar contra la immigració i, a començament dels anys vint del segle passat, es van aplicar restriccions a gran escala. Malgrat això, als anys trenta, molts immigrants van decidir no tornar al seu país, es van establir i es van convertir en membres de les poblacions permanents dels països de destí.

La recessió posterior a la Crisi del Petroli del 1973 (quan els països de l'OPEP van decidir augmentar sobtadament els preus del petroli) va tenir unes conseqüències importantíssimes per a la immigració, però gairebé ningú no les va preveure. A Europa, l'època de la migració de treballadors amb contractes de treball temporal, o *guest workers*, s'havia acabat i començaven els processos de reunificació familiar i assentament permanent, que comportarien la formació de noves minories ètniques. Les grans empreses desenvolupaven estratègies d'exportació de capital i una «nova divisió internacional del treball», gràcies a les quals es van crear nous centres industrials, especialment a l'Àsia i a Amèrica del Sud, i, a la llarga, es van produir nous fluxos de migració laboral. El reciclatge dels petrodòlars fou la base del

boom econòmic als països productors de petroli. En alguns casos (com Dubai i altres països del Golf), aquest *boom* va comportar un desenvolupament econòmic a llarg termini; en altres (com Nigèria), els beneficis del petroli van quedar diluïts en la corrupció i el consum de productes de luxe per l'elit, amb ben pocs beneficis a llarg termini. En definitiva, la crisi del 1973 fou un punt d'inflexió decisiu per a la migració internacional.

Els empresaris van descobrir ràpidament que molts dels treballadors del país no volien assumir els llocs de treball dels immigrants, fins i tot enmig de la recessió.

Els efectes de la crisi econòmica asiàtica del 1997-99 van ser més modestos. Diversos governs van adoptar polítiques preferents per a la mà d'obra nacional i van intentar expulsar els immigrants, especialment els treballadors indocumentats. En alguns casos, es va acusar els immigrants de ser la causa de l'atur i d'altres problemes socials, com les epidèmies i la delinqüència. Però, tot i així, els empresaris van descobrir ràpidament que molts dels treballadors del país no volien assumir els llocs de treball que havien ocupat els immigrants, fins i tot enmig de la recessió. En qualsevol cas, la interrupció del creixement econòmic a l'Àsia només fou a curt termini: després del 1999, la immigració va tornar a augmentar i va assolir cotes encara més elevades.

Una nova economia mundial?

La lliçó que es pot extreure d'aquests exemples és que els efectes de les recessions econòmiques en la migració són complexos i difícils de preveure. La crisi actual és més semblant a la de la dècada del 1930, a la de després del 1973 o a la crisi asiàtica del 1997-99? La resposta és que aquesta crisi té unes característiques pròpies i no es pot comparar fàcilment amb cap crisi anterior. Justament perquè

el final de la Guerra Freda va oferir la possibilitat d'establir una economia mundial única, el crac del 2008 ha afectat tot el món d'una manera gairebé sense precedents. Aquest cop, però, el que es qüestiona és el propi nucli del sistema de mercat. Però el que sembla evident és que les coses no tornaran simplement al seu lloc d'aquí a uns anys: el model de globalització neoliberal ha quedat desfasat.

Els efectes de la crisi actual seran, segurament, molt profunds i impossibles de predir. Creure que els immigrants poden servir de vàlvula de seguretat per a les economies desenvolupades perquè forneixen mà d'obra en els moments d'expansió i se'n van amb la recessió és un raonament equivocat. Quan les condicions econòmiques empitjoren als països rics, la situació als països pobres dels immigrants encara pot ser més desesperada.

A més a més, els immigrants són éssers socials que estableixen arrels i mantenen relacions amb altres persones als països nous. En els moments de recessió, la motivació d'emigrar pot ser encara més forta que abans, i les remeses es poden convertir en una forma de transferència internacional adaptable a la nova situació. En darrer lloc, la desigualtat econòmica mundial i els desequilibris demogràfics entre les poblacions envellides del nord i les grans cohorts de persones en edat activa del sud continuaran sent factors decisius per a generar migració en el futur.

Creure que els immigrants poden servir de vàlvula de seguretat per a les economies desenvolupades perquè forneixen mà d'obra en els moments d'expansió i se'n van amb la recessió és un raonament equivocat.

A llarg termini, no es preveu que les causes fonamentals de les migracions canviïn. Les societats en procés d'envelliment del nord necessitaran cada cop més treballadors del sector domèstic i de l'assistència. Si la configuració de la nova economia mundial posterior a la crisi, però, és radicalment diferent de la del passat, podrien sorgir nous patrons de migració, nous

països emissors i receptors, i fins i tot un nou ordre de migració. A més, també es poden crear sistemes nous d'ocupació basats en la contractació de mà d'obra barata. D'altra banda, adoptant una perspectiva més optimista, els responsables

polítics també poden aprofitar l'experiència de la crisi per a extreure conclusions i establir noves formes de governança de la migració internacional, basades en la cooperació internacional i l'estat de dret.

STEPHEN CASTLES

Doctor en Sociologia per la Universitat de Sussex.

Professor d'Estudis de les Migracions i Refugiats i director de l'Institut Internacional de les Migracions de la Universitat d'Oxford.

Fou professor de Sociologia i Economia Política a la Fachhochschule Frankfurt am Main (1972-85) i professor de Sociologia (1986-2000), director del Centre d'Estudis Multiculturals (1986-96) i director del Centre d'Estudis de les Transformacions Socials a Àsia-Pacífic a la Universitat de Wollongong (Austràlia).

Contribuí a la creació i la coordinació de la Xarxa de Recerca de Migracions d'Àsia-Pacífic UNESCO-MOST. Ha estat assessor dels governs australià i britànic i ha treballat per a l'Organització Internacional del Treball, l'Organització Internacional per a les Migracions, la Unió Europea i altres organismes internacionals.

Disposa d'una pàgina web específica sobre immigració:
<http://www.age-of-migration.com/>

SIMONA VEZZOLI

Simona Vezzoli és investigadora assistent a l'Institut Internacional de les Migracions.

Vezzoli és BA en antropologia sociocultural per la Universitat de Califòrnia, Berkeley, i MA en estudis polítics internacionals, amb l'especialització en desenvolupament internacional pel Monterey Institute of International Studies.

Ha treballat a Roma per al projecte de Migracions per al Desenvolupament a Àfrica (MIDA) de l'Organització Internacional per a les Migracions.

La seva recerca tracta de política migratòria i governança, comunitats africanes a l'estranger i el retorn i la reintegració d'immigrants a les seves societats d'origen.

Notes

1. Aquest article es basa, principalment, en diferents informes dels mitjans de comunicació i en articles que van aportar diversos companys de professió en un «simposi virtual» sobre la migració i la crisi financera mundial. Aquest material i les referències als informes pertinents es poden consultar a la pàgina web vinculada al llibre: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* ('L'era de la migració: moviments de població internacionals al món modern') de Stephen Castles i Mark J. Miller: www.age-of-migration.com/. Simona Vezzoli s'ha encarregat de recopilar el material.